

JEZYKOZNAWSTWO

Zofia Abramowicz, Leonarda Dacewicz
Białystok

Polityczne aspekty przemian w nazewnictwie miejskim Polski północno-wschodniej w przekroju historycznym

Słowa kluczowe: ideologia, toponimia miejska, przemianowania nazw ulic

Analiza procesów proprialnych na różnych etapach rozwoju systemu nazewniczego wewnątrzmiejskich obiektów (np. dzielnic, osiedli, ulic, placów) pozwala ustalić pewne prawidłowości: urbanonimy są ważnym składnikiem przestrzeni, w której żyjemy i stanowią swoistą kronikę dziejów danego terytorium oraz zamieszkujących je ludzi. Są świadectwem przełomowych zmian politycznych, społecznych i kulturowych, jakie zachodzą w czasie [Handke 1992]. Procesy te mają szczególnie dynamiczny charakter na obszarach pogranicznych. Do takich obszarów można zaliczyć część terytorium Polski północno-wschodniej – region Mazury. Przez kilka wieków region ten stanowił terytorium sporne między Polską i Prusami. W czasie II wojny światowej był pod okupacją niemiecką, od 1945 r. znalazł się w granicach Polski Rzeczypospolitej Ludowej (PRL), w strefie wpływów Związku Radzieckiego. Od 1989 r. datuje się okres niezależności i transformacji ustrojowej w Polsce. Celem tego opracowania jest ujawnienie wpływu czynników historycznych i społeczno-politycznych na zasób i charakter nazewnictwa miejskiego na przykładzie miast Ełk, Gołdap i Olecko.

Wpływy niemieckie w historii miast Ełk, Gołdap, Olecko zaczynają się od czasu podbicia tych ziem przez zakon krzyżacki (XIII wiek). Jednakże pierwszymi osadnikami i założycielami wymienionych miast była ludność napływająca z Mazowsza i Podlasia, a więc z polskich dzielnic ówczesnego państwa. Niemniej jednak przynależność Mazur do Prus Wschodnich powodowała, że napływ osadników niemieckich trwał od zarania dziejów.

W granicach państwa niemieckiego pozostawały one aż do drugiej wojny światowej, co zadecydowało o niemieckojęzycznym charakterze przedwojennego nazewnictwa miejskiego Elku, Gołdapi i mieszanego, polskiego i niemieckiego, Olecka, ponieważ silne wpływy niemieckie w Olecku datują się dopiero od końca XVIII wieku.

Występujące w dokumentacji archiwalnej nazewnictwo miejskie omawianych miast można podzielić na dwa podstawowe typy:

- nazewnictwo z motywacją realnoznaczeniową, czyli tworzone na bazie leksyki apelatywnej i mające związek znaczeniowy z obiektem;
- nazewnictwo bez motywacji realnoznaczeniowej, czyli nie mające rzeczywistego związku z obiektem.

Najstarsze urbanonimy mają charakter nazw motywowanych semantycznie, np. w Elku założony nowy skwer otrzymał nazwę *Neue Anlagen* (Nowy Skwer), największą w mieście ulicę nazwano po prostu *Hauptstraße* (główna ulica, która biegnie z północy na południe wzdłuż brzegu jeziora), zaś nowo powstałą – *Neustraße*; w Olecku plac, który był miejscem handlu, nazwano *Marktplatz* (Plac Targowy).

Nazwy motywowane semantycznie tworzą:

– od nazw obiektów, np. *Bahnhofstraße* (w Elku i Olecku ulice biegnęły w stronę dworca kolejowego), *Schloßstraße* (w Elku przy tej ulicy znajdował się Zamek Krzyżacki, w Olecku – prowadziła do Placu Zamkowego); w Elku: *Scheunenstraße* (przy tej ulicy znajdowały się stodoły), *Schulstraße* (była tam szkoła); w Olecku: *Am Schlachthof* (przy ulicy była rzeźnia), *Mühlenstraße* (był młyn), *Post Straße* (była poczta), *Lazarett Straße* (był szpital), *Hafen Straße* (ulica prowadziła do portu) itp.

– od leksyki określającej kształt, położenie, wielkość ulicy, warunki topograficzne terenu itp., np. w Elku i Olecku: *Mittelstraße* (ulice w centrum miasta); w Elku: *Flußstraße* (ulica nad rzeką), *Bade Gasse* (uliczka prowadziła do jeziora), *Steil Gasse* (stroma spadzista uliczka), *See Promenade* (biegła brzegiem jeziora); w Olecku: *Schmalle Gasse* (bardzo wąska uliczka), *Stein Weg* (ulica o kamiennej nawierzchni), *Grenz Straße* (graniczna ulica miasta), *See Straße* (ulica przy jeziorze), *Lega Steg*, *Lega Ufer* (ulice biegnęły wzdłuż rzeki Legi), *Schlageter Straße* (Poręba), *Linden Alee* (Lipowa), *Wiesen Weg* (Łąkowa) itp.

– od nazw miejscowości, w których kierunku biegnęły, np. w Elku: *Mylker Weg* (prowadziła w kierunku wsi Miluki), *Sentken Straße* (w kierunku wsi Sętki), *Stradauner Kunststraße* (w kierunku wsi Straduny), *Waldener Straße* (w kierunku miejscowości Szyba, niem. Sybba, od 1938 r. Walden), *Schedlisker Chaussee* (szosa w kierunku wsi Siedliska); w Olecku: *Goldaper Straße* (szosa wylotowa do miasta Gołdap), *Nach Lyck* (prowadziła w kie-

runku Elku – niem. nazwa Lyck), *Lötzener Straße* (szosa wylotowa do miasta Giżycko, niem. nazwa miasta Lötzen) itd.

– od nazwy osobowej właściciela gruntu, na którym ulica powstała: w Elku – *Walendystraße*.

Urbanonimy bez motywacji realnoznaczeniowej nie posiadają rzeczywistego związku z obiektem. Były to głównie nazwy pamiątkowe. W badanych miastach tworzono je od nazw osobowych, nazw stowarzyszeń lub organizacji niemieckich oraz nazw miejscowych. Upamiętniały one:

– niemieckich działaczy politycznych, społecznych i kulturalnych, np. w Elku: *Bismarck Straße*, *Blücherstraße* (Gebhard Laberecht von Blücher, feldmarszałek pruski, naczelny dowódca armii pruskiej od 1813 roku), *Herрман Göring Straße*, *Hindenburg Straße* (Paul Hindenburg von Beckendorff, feldmarszałek a później prezydent Niemiec), *Yorckstraße* (Ludwig Yorck von Wartenburg, hrabia i feldmarszałek pruski) [Czapliński, Galas, Korta, 1981, 728, 741, 728]; w Olecku: *Franz Holzweber Straße*, *Fritz Tschierse Straße* i *Hans Maikowski Straße* (od nazwisk działaczy NSDAP), *Herbert Norkus Straße*, *Otto Reinke Straße* (od nazwisk działaczy niemieckich), *Hindenburgring*, *Ludendorffring*, *Wilhelm-Gustloff Straße* (od nazwisk niemieckich polityków);

– ludzi nauki i kultury, np. *Ernst-Moritz-Arndtstraße* (niemiecki pisarz polityczny, poeta i historyk) [Czapliński... 1981, 725], *Posener Straße* (Julius Posner, niemiecki architekt i historyk literatury) [www.pl.wikipedia.org.];

– cesarzy, królów niemieckich, np.: *Kaiser Wilhelm Straße*, *Königin Luise Platz* (królowa pruska, żona Fryderyka Wilhelma III) [Czapliński... 1981, 749];

– niemieckich wojskowych, np. *Litzmann Straße* (niemiecki generał i dostojnik nazistowski z czasów I wojny światowej), *Mackenzen Straße* (August Mackenzen, feldmarszałek niemiecki), *Rudolf Hess Straße* [www.armianie miecka.ptf.pl/biografie/, Czapliński... 1981, 750]

– stowarzyszenia, organizacje, fakty historyczne, np. *Straße der S. A.* (Sturm Abteilungen).

Nazwy konwencjonalne od nazw geograficznych (nazw miejscowości, nazw państw, krain geograficznych itp.) są w analizowanych materiałach niezbyt liczne, np. *Danziger Straße* (Elk i Olecko) – od miasta Gdańsk, *Memeler Weg* (Elk) i *Memeler Straße* (Olecko) – od Memel, niemieckiej nazwy litewskiego miasta Kłajpeda, *Thoruner Straße* (Elk) – od miasta Toruń, *Graudenzner Straße*, *Holländer Straße*, *Deutsche Straße* (Olecko).

Nazwy pamiątkowe i konwencjonalne pojawiały się w historii urbanonii wymienionych miast w wyniku ich rozwoju, bądź też w związku z przemianowaniem już istniejących nazw ulic na nazwy upamiętniające. Z do-

kumentacji archiwalnej wynika, że przemianowaniu najczęściej podlegały nazwy ulic o motywacji realnoznaczeniowej. Warto przyrzeć się motywacji przemianowań. Można zaobserwować dwa nurty: pragmatyczny i ideologiczny. Pragmatyzm przejawia się wtedy, gdy nazwy motywowane semantycznie w wyniku rozwoju miasta tracą swój charakter realnoznaczeniowy i utrudniają identyfikację obiektu. W takiej sytuacji jest oczywiste, że nadanie ulicy nowej nazwy ułatwia orientację w terenie, por.: *Scheunenstraße* (niemiecki apelatyw *Scheune* ‘stodola’) – zgodnie z dokumentacją około 1904 r. przemianowana została na *Schulstraße* (wybudowano tam szkołę); *Neue Anlagen* (nowy park, skwer) przemianowano na *Königin Luise Platz* (nazwa upamiętniała królową pruską, żonę Fryderyka Wilhelma III); *Mittelstraße* (Środkowa) – w latach 1904–1913, w 1913 roku przemianowana została na *Steinstraße* (na cześć Ministra Oświaty von Steina) [dokumentacja archiwalna].

Zdarzało się, że nazwę ulicy, która utraciła swój realnoznaczeniowy charakter, zamieniano nazwą metaforyczną, ładniejszą z estetycznego punktu widzenia, np. w Elku nazwę *Ziegelstraße* (niemiecki apelatyw *Ziegel* ‘cegła’) około roku 1930 przemianowano na *Morgenstraße* (niemieckie *Morgen* ‘poranek’).

Motywacja ideologiczna wiąże się zwykle ze zmianami zachodzącymi w świadomości mieszkańców pod wpływem zmian politycznych. Nazwy upamiętniające bohaterów narodowych, różne symbole związane z nową ideologią, święta narodowe nadaje się nie tylko nowo powstającym ciągom komunikacyjnym, ale też zmienia się stare nazwy na nowe, bardziej aktualne politycznie. Przemianowania w pierwszej kolejności dotyczą nazw z motywacją realnoznaczeniową, np. w Elku: ulica posiadająca motywację realnoznaczeniową *Bahnhofstraße* (biegła w stronę dworca kolejowego) od 1915 roku nosiła nazwę pamiątkową *Hindenburg Straße*; z kolei *Mühlenstraße* (Mühle ‘młyn’) od 1925 roku nosiła nazwę *Yorckstraße*; podobnie *Neue Straße* w latach 1904–1915 (wcześniej przed 1865 rokiem *Müllerstraße*, od 1865 do 1904 roku – *Kraskastraße*) biegnąca w stronę dworca kolejowego od 1915 roku nosiła nazwę *Bismarck Straße* [Czapliński... 1981, 728]; *Schedlisker Chaussee* (szosa w kierunku miejscowości Siedliska) – około roku 1935 nazwę ulicy zmieniono na *Ernst-Moritz-Arndtstraße* (upamiętniała niemieckiego pisarza politycznego, poetę i historyka) [Czapliński... 1981, 725]. Historia nazwy głównej ulicy Elku *Hauptstraße* dobitnie świadczy o sile oddziaływania na nazewnictwo miejskie aktualnej polityki państwa. Zmiany nazwy tej ulicy były ściśle związane z obydwoma wojnami światowymi. W czasie I wojny światowej nazwa *Hauptstraße* została zmieniona na *Kaiser Wilhelm Straße*, a w czasie II wojny światowej (1940 r.) otrzymała nową

nazwę: *Straße der S.A.* (upamiętniała oddziały bojowe Sturm Abteilungen powstałe w 1921 roku, z których w 1925 roku zaczęły wyodrębniać się oddziały SS [zob. www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERsa.htm]. Nazwy tego typu mogą świadczyć o akceptacji przez władze oraz mieszkańców miasta polityki Hitlera i nastrojach panujących w mieście.

Klęska Niemiec hitlerowskich zmieniła losy mazurskich miast. Wyzwolone spod okupacji niemieckiej przez Armię Czerwoną ziemie przypadły w udziale odradzającemu się państwu polskiemu, które pozostawało w strefie silnych wpływów ZSRR. O niezależnej administracji polskiej na terenie byłych Prus Wschodnich można mówić dopiero po 1989 r., dlatego w okresie państwowości polskiej należy wyodrębnić dwa okresy:

- a) komunistyczny – okres PRL (lata 1945–1989)
- b) postkomunistyczny od roku 1989.

Wraz z przejściem na początku 1945 r. wymienionych miast przez polską administrację cywilną rozpoczął się proces ich zagospodarowywania i tworzenia warunków dla masowej akcji osiedleńczej. Po drugiej wojnie światowej osiedlała się na omawianym obszarze ludność polska, głównie repatrianci ze Wschodu. Procesom tym towarzyszyły zmiany w nazewnictwie wewnętrzniejskich obiektów. Dotychczasowe nazewnictwo niemieckie zastąpiono nazwami polskimi. W okresie PRL miasta rozwijały się dynamicznie, powstawały nowe zakłady pracy, nowe dzielnice mieszkaniowe [Kawecki 1970, 252; *Województwo suwalskie...* 1995, 322]. W nazewnictwie miejskim można wyodrębnić dwa sposoby nominacji:

- a) zamianę istniejącego już nazewnictwa niemieckiego na polskie (odbywało się tuż po wojnie od 1945 roku);
- b) wprowadzanie nowego nazewnictwa w związku z rozbudową miasta (trwało przez cały okres PRL).

Aby uchwycić zasady, jakimi kierowała się nowa administracja omawianych tu miast przy nadawaniu istniejącym ulicom polskich nazw, należy je zestawić z wcześniejszymi nazwami niemieckimi i przeanalizować proces przemianowania w wymienionych wcześniej obu grupach nazw:

- a) opartych na motywacji realnoznaczeniowej, wyrażających wzajemne relacje obiektu i nazwy,
- b) nie posiadających motywacji realnoznaczeniowej: pamiątkowych i konwencjonalnych.

Kształtujące się przez kilka stuleci nazwy realnoznaczeniowe już w czasach niemieckich był wypierane przez nazwy pamiątkowe¹. Spośród nazw

---

¹ W polskim nazewnictwie miejskim wiek XX przyniósł wiele zmian, które zdaniem

określających charakterystyczne cechy ulicy (kierunek, położenie, warunki topograficzne terenu itp.) związek z niemieckimi nazwami zachowało tylko kilka polskich urbanonimów w Ełku: *Bade Gasse* (niem. *Bad* ‘kąpielisko’) przemianowano na *Kąpielową*, *Prowiantstraße* na *Magazynową*, *Schloßstraße* na *Zamkową*, zaś *Siedlung Lycker Garten* – na *Ogrodową*; i nieco więcej w Olecku: *Am Schlachthof* na *Rzeźniczą*, *Bahnhof Straße* na *Kolejową*, *Goldaper Straße* na *Goldapską*, *Mitel Straße* na *Środkową*, *Mühlen Straße* na *Młynową*, *See Straße* na *Jeziorną*, *Schloß Platz* na *Plac Zamkowy*, *Schmale Gasse* na *Wąską*, *Stein Weg* na *Kamienną*. Nazwy tych ulic nie zmieniły się do dnia dzisiejszego.

Jednak nie wszystkie ulice z motywacją realnoznaczeniową zachowały swoją dawną nazwę w polskim ekwiwalencie. W Ełku ulicy o niemieckiej nazwie *Steil Gasse* (por. niem. ap. *Steil* ‘stromy, spadzisty’) nadano nazwę *Cicha*, zaś *Flußstraße* (ulica położona nad rzeką) – nazwę pamiątkową: *Stefana Żeromskiego* (polski pisarz), ulicy *Mittelstraße* → *Juliusza Słowackiego* (polski poeta), *Schulstraße* → *6 Kwietnia* (dzień przekazania przez władze sowieckie miasta Ełk władzom polskim). Ulice kierunkowe, mające motywację realnoznaczeniową, zastąpiono pamiątkowymi, np. *Waldener Straße* (ulica prowadząca w kierunku miejscowości Walden) na *Jana Kilińskiego*, *Stradauner Straße* (droga wiodąca do miejscowości Straduny) → początkowo *28 Maja*, potem *Poety Kajki*, dziś *Michała Kajki* lub topograficznymi, np. *Nach Prostken Straße* (droga w kierunku miejscowości Prostki) → *Kolejowa*. Podobne zmiany obserwujemy też w Olecku: *Grenz Straße* przemianowano na *Tadeusza Kościuszki*, *Hafn Straße* (Portowa) na *Zembrzyckiego* (działacz na rzecz polskości Mazur), *Lega Ufer* (Nabrzeże Legi) na *Partyzantów*, *Lötzener Straße* na *11-go Listopada*, *Marktplatz* na *Plac Wolności*, *Müller Straße* na *Jagiellońską*, *Post Straße* na *T. Nocznickiego* (polski patriota).

Podobny proces nominacji następował w okresie powojennym – w odniesieniu do nazw komunistycznych. Stosowano kalkowanie lub przemianowanie, przy czym przekładano na język polski tylko nazwy neutralne, nie budzące żadnych negatywnych skojarzeń. Porównajmy nazewnictwo miejskie Olecka: *Falk Straße* przemianowano na *Sokolą*, *Kassek Weg* na *Leśną*,

---

K. Handke, można nazwać erozją systemu. Najistotniejsze zmiany nastąpiły w stabilnej na przestrzeni kilku wieków systemowej relacji łączącej obiekt z nazwą. Proporcje ilościowe między nazwami realnoznaczeniowymi (mające rzeczywisty związek znaczeniowy z obiektem) i nazwami bez motywacji realnoznaczeniowej (nie mające rzeczywistego związku znaczeniowego z obiektem) XX wieku zaczęły się zmieniać wyraźnie na niekorzyść tych pierwszych, co w rezultacie doprowadziło do wspomnianej erozji systemu (zob. Handke 1992).

Linden Allee na *Aleję Lipową*, *Wiesen Weg* na *Łąkową*. Warto zauważyć, że obok kalkowania konwencjonalnych nazw ulic przemianowywano je także na nazwy upamiętniające, por. w Ełku: *Falkstraße* zmieniono tuż po wojnie na *Fryderyka Chopina*. Nazwy konwencjonalne od nazw miejscowych przekładano na język polski rzadko: w Ełku – *Thoruner Straße* – *Toruńska*, w Olecku – *Danziger Straße* – *Gdańska*. Znacznie częściej zmieniano dawną niemiecką konwencjonalną nazwę ulicy od nazw geograficznych na upamiętniającą, np. w Ełku: *Memeler Weg* (Kłajpedzka) *Stanisława Moniuszki* (polski kompozytor), *Danziger Straße* (Gdańska) – *Feliksa Dzierżyńskiego*, *Deutsche Straße* – otrzymała nazwę *Jarosława Dąbrowskiego*; w Olecku: *Memeler Straße* – *Moniuszki* lub również konwencjonalną, ale o zupełnie innych konotacjach, jak np. w Olecku: *Deutsche Straße* (Niemiecka) – *Grunwaldzka*, *Höllender Straße* – *Mazurska*, *Graudenzer Straße* (Grudziądzka) *Słowiańska*.

Pamiątkowe nazwy niemieckie zastępowano zazwyczaj nazwami polskimi o podobnym charakterze. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na patronów, jakich wybierano w okresie PRL zarówno przy przemianowaniu nazewnictwa niemieckiego na polskie, jak i przy nadawaniu nazw nowym ulicom. Można wyodrębnić dwa podstawowe typy patronów. Z jednej strony były to nazwy osobowe mężów stanu, ludzi zasłużonych dla Państwa Polskiego, kultury polskiej lub światowej, czyli pisarzy, poetów, kompozytorów, ludzi nauki, np. Adama Mickiewicza, Marii Konopnickiej, Elizy Orzeszkowej, Jana Długosza, Mikołaja Kopernika, Fryderyka Chopina i in.), zasłużonych działaczy mazurskich (Michała Kajki, Gustawa Gizewiusza) itp. Wybór ich na patronów ulic miast polskich nigdy nie budził zastrzeżeń, por. w Ełku: *Freystraße* (upamiętniała pruskiego królewskiego komendanta policji) – przemianowano na *Marii Konopnickiej*, *Yorckstraße* (wcześniej *Mühlen Straße*) przemianowano na *Tadeusza Kościuszki*; w Olecku: *Fritz Tschierse Straße* (działacz NSDAP) na *Henryka Sienkiewicza*, *Hans Majkowski Straße* na *Adama Asnyka*, *Herbert Norkus Straße* (niemiecki działacz) na *Władysława Syrokomli*, *Otto Reinke Straße* (niemiecki działacz) na *Stefana Żeromskiego*, *Otto Weg* na *Jana Kasprowicza*, *Wilhelm Gustloff Straße* (niemiecki polityk) na *Marii Konopnickiej*. Upamiętniano nie tylko bohaterów o konotacjach pozytywnych dla narodu polskiego. Zmieniano nazwy niemieckie upamiętniając także komunistycznych działaczy partyjnych, radzieckich wojskowych, komunistyczne święta itp. Na ulicach polskich miast po II wojnie światowej pojawiły się nazwiska postaci związanych z nowym ładem politycznym, takie jak: Feliks Dzierżyński, generał Konstanty Rokossowski, Bolesław Bierut, Włodzimierz Lenin, generał Karol Świerczewski, Wanda Wasilewska, generał Iwan Bołdin itd. Upamiętniono siły zbrojne Związku Radzieckiego – Ar-

mię Czerwoną, święto pracy – 1 Maja, święto państwowe PRL – 22-go Lipca. Porównajmy: *Hindenburg Straße* (upamiętniająca feldmarszałka, a później prezydenta Niemiec) przemianowano na *Armii Czerwonej* – upamiętniającej siły zbrojne ZSRR w latach 1918–1946, które wyzwoliły spod okupacji niemieckiej polskie ziemie; *Blücherstraße* (upamiętniająca feldmarszałka pruskiego, naczelnego wodza armii pruskiej od roku 1813) – tuż po wojnie otrzymała nazwę *Wawelska*, lecz już 23.04.1953 roku nazwę zmieniono na *Konstantego Rokossowskiego*, która się jednak nie przyjęła i w 1960 roku powrócono do nazwy *Wawelska*; *Straße der S. A.* – po wojnie nadano nazwę *Wojska Polskiego*; *Kaiser Wilhelm Platz* – nazwano *Mariana Buczka* (polski działacz komunistyczny). *Litzman Straße* (ulica upamiętniająca niemieckiego generała i dostojnika nazistowskiego) otrzymała po wojnie nazwę *Mazurska*; *Mackenzen Straße* (upamiętniała niemieckiego feldmarszałka) – od 1945 roku *Romualda Traugutta*; *Bismarck Straße* otrzymała nazwę *Adama Mickiewicza*; *Posener Straße* (upamiętniała niemieckiego architekta i historyka literatury) przemianowano początkowo na *Poznańską*, potem na *Marcelego Nowotki* (polski działacz komunistyczny).

Chociaż najczęściej zmieniał się patron ulicy, to jednak nie wszystkie nazwy pamiątkowe, nadane dla uczczenia niemieckich bohaterów narodowych, polityków, mężów stanu, pisarzy itp. otrzymywały również pamiątkowe nazwy polskie. Czasami niemiecką nazwę pamiątkową zastępowała nazwa odapelatywna, mająca cechy nazwy o motywacji realnoznaczeniowej lub metaforycznej, np.: dawna ulica *Rudolf Hess Straße* otrzymała nazwę polską *Koszykowa*, zaś ulica *Herman Göring Straße* do dnia dzisiejszego nosi nazwę *Piękna*.

W okresie powojennym upamiętniano zarazem działaczy komunistycznych i wszelkie święta czy zdarzenia związane z ruchem robotniczym, nowym ustrojem politycznym i przyjaźnią ze Związkiem Radzieckim. Obok Generała K. Świerczewskiego, B. Bieruta, W. Lenina czy F. Dzierżyńskiego – postaci związanych z nowym ładem politycznym, jak i nazwiska zasłużonych działaczy mazurskich: M. Kajki, G. Gizewiusza, polskich poetów, pisarzy, historyków, kompozytorów, działaczy kultury oraz przedstawicieleli nauki polskiej. Wśród urbanonimów odapelatywnych sprzed 1989 r. nie wszystkie mają motywację ideologiczną, np. ulica *Robotnicza* (nazwa nadana w 1955 roku) ma motywację realnoznaczeniową. Według najstarszych mieszkańców miasta, otrzymała taką nazwę w związku z tym, że zamieszkałi przy niej robotnicy pobliskiego tartaku. Obok nazw pamiątkowych odnotować trzeba w analizowanym materiale również nazwy topograficzne, kierunkowe, kulturowe, metaforyczne, nawiązujące do związków z przeszłością miasta itp. Oto przykłady: *Grajewska* (nazwa kierunkowa nadana w 1955 r.,

ulica prowadzi do miasta Grajewo; *Dębowa* (1977), *Brzozowa* (1981) – nada-no od nazw drzew przy nich rosnących; *Bursztynowa* (1986) nawiązuje do położenia miasta na szlaku handlowym bursztynu; *Jeziorna* (1955), *Cmentarna* (1981) – prowadzą odpowiednio w stronę jeziora, cmentarza; wąską niewielką uliczkę nazwano *Krótką* (1955), ulicę o półkolistym kształcie – *Krzywą* (1981) itp.

Po roku 1989 utrzymane zostały w nazewnictwie miejskim północno-wschodniej Polski oba sposoby nominacji:

- a) zmiana już istniejących nazw ulic na nowe (tym razem następowała zamiana nazewnictwa komunistycznego na postkomunistyczne);
- b) nadanie nazw nowym ulicom.

Protokoły z posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej w Elku (od nr VIII/89 do XII/90) mówią, że problem dekomunizacji nazewnictwa ulic pojawił się 18.10.1989 roku wraz z wnioskiem członków Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” o zmianę 19 nazw ulic. W pierwsze kolejności zostały zmienione nazwy 8 ulic: *Armii Czerwonej*, *Dzierżyńskiego*, *Nowotki*, *Wasilewskiej*, *Buczka*, *Boldina*, *Gomułki* i *Sawickiej*. Nazwy pozostałych ulic miały być zmieniane sukcesywnie, w miarę posiadanych środków finansowych². Zgodnie z postanowieniem MRN nazwy ulic źle kojarzące się z poprzednim ustrojem były systematycznie zmieniane. Zastąpiły je nazwy upamiętniające święta narodowe nie związane z okresem komunizmu, bohaterów z czasów drugiej wojny światowej i wybitnych postaci walczących o wolność Polski, ludzi kultury nie związanych z reżimem komunistycznym lub po prostu nazwy konwencjonalne, kierunkowe itp. W 1989 roku przemianowano nazwy ulic: *Wandy Wasilewskiej* – na *11-go Listopada* – nazwa upamiętniająca odzyskanie przez Polskę niepodległości w dniu 11 listopada 1918 roku; *Armii Czerwonej* – na *Armii Krajowej* (nazwa upamiętniała polską konspiracyjną organizację wojskową z czasów II wojny światowej); *Feliksa Dzierżyńskiego* – na *Gdańską* (powrót do nazwy przedwojennej); *Hanny Sawickiej* – na *Generała Leopolda Okulickiego* (upamiętnia szefa sztabu Armii Polskiej w ZSRR, dowódcę Armii Krajowej); *Mariana Buczka* – na *Jana Pawła II* (upamiętnia Papieża-Polaka); *Bolesława Bieruta* – na *Majora Henryka Sucharskiego* (upamiętniała dowódcę obrony Westerplatte z okresu II wojny światowej); *Marcelego Nowotki* – na *Porucznika Władysława Świackiego „Sępa”* (upamiętnia starszego sierżanta wywiadu w Grajewie, odznaczonego krzyżem *Virtuti Militari*, Krzyżem Walecznych i Srebrnym Krzyżem Zasługi). W następnej kolejności w 1990 roku przemianowano nazwy ulic: *1-go Maja* – na

² Informacje i cytaty są zaczerpnięte z Protokołów Miejskiej Rady Narodowej od nr VIII/89 do XII/90, sygn. 14, nr zespołu 318.

3-go Maja – nazwa upamiętniająca uchwalenie w Polsce na Sejmie Czteroletnim w dniu 3 maja 1791 roku Konstytucji; *Generała Świerczewskiego* – na *Augustowską*; *Generała Zygmunta Berlinga* – na *Generała Bora-Komorowskiego* – upamiętniającą dowódcę AK, premiera rządu RP na uchodźstwie; *22-go Lipca* – na *Grodzieńską*; *Pułkownika Smarżewskiego* – na *Krakowską*; *Małgorzaty Fornalskiej* – na *Lwowską*; *6-go Kwietnia* – na *Marszałka Józefa Piłsudskiego* – nazwa upamiętniająca polityka, męża stanu i dowódcę I Brygady Legionów Polskich; *Ludwika Waryńskiego* – na *Owocową* – nazwa związana z winiarnią, która kiedyś tam się znajdowała; *Leona Kruczkowskiego* – na *Melchiora Wańkowicza* – nazwa upamiętniająca pisarza i publicystę, mistrza opowieści reportażowej; *Włodzimierza Lenina* – na *Wileńską*.

W Gołdapi w okresie transformacji ustrojowej zmieniono tylko 8 nazw ulic: ulice *Pionierską* na *Paderewskiego*, *Obrońców Stalingradu* na *Wileńską*, *Armii Czerwonej* na *Armii Krajowej*, *22 Listopada* na *11 Listopada*, *15 Grudnia* na *Jaćwieską*, *11 Kwietnia* na *Królewiecką*, *Generała Świerczewskiego* na *Generała Sikorskiego*, *Janka Krasickiego* – *Księdza Popietuszki* [Uchwała Nr VII/39/90 z dnia 14 października 1990 r.]. Jak widać kierowano się identycznymi zasadami, jak w innych miastach.

Większość wymienionych zmian ma zrozumiałą motywację: pozbywano się nazw upamiętniających okres rządów komunistycznych, bohaterów obcego państwa, które wyzwalając spod okupacji niemieckiej samo stało się okupantem.

W rozbudowujących się miastach nadawano też nazwy nowym ulicom. Nowe nazwy wiele mówią o przywiązaniu mieszkańców do polskiej kultury, tradycji narodowej, wartości chrześcijańskich. Po okresie dekomunizacji nie znajdziemy wśród nazw ulic niczego, co przypominałoby okres zniewolenia komunistycznego. Masowo zaczęły natomiast pojawiać się nazwy ulic upamiętniające świętych, np. *Świętego Maksymiliana Kolbe*, *Świętego Franciszka*, *Świętego Dominika Salvio*, *Świętego Wojciecha* oraz duchowieństwa, np. *Księdza Jerzego Popietuszki* (kapelana warszawskich środowisk pracowniczych NSZZ “Solidarność”, zamordowanego przez Służbę Bezpieczeństwa PRL – nazwa nadana 26 marca 1991 r.). Było to swoiste odreagowanie przymusowej ateizacji społeczeństwa polskiego narzuconej w dobie komunizmu przez obce mocarstwo. Upamiętnianie najwyższych autorytetów moralnych, takich jak papież Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty, świętych i duchownych zasłużonych dla kraju i miasta, którzy uczyli i sami dawali przykład jak należy żyć, świadczy o potrzebie wzorców godnych naśladowania, o potrzebie odnowy moralnej po trudnej dla wielu narodów epoce rządów komunistycznych. Wśród nowych ulic nie brakuje też nazw kulturowych, topograficznych, metaforycznych itp., np. *Żelazna*, *Miedzia-*

na, Krzemowa, Dojazdowa, Przytorowa, Spacerowa, Tęczowa, Wielkanocna, Wiosenna, Złota itd.

Przegląd urbanonimów z trzech okresów historycznych w dziejach Elku, Olecka i częściowo Gołdapi wykazał, że w każdym z wymienionych okresów mechanizmy nadawania nazw wewnątrzmijskim obiektom były podobne. Skupiały się one wokół kultury narodu, ważnych wydarzeń i postaci historycznych, najważniejszych dla społeczeństwa i władz miasta idei i wartości w określonym okresie historycznym oraz realnej oceny otaczającej rzeczywistości. Nadawanie nazw upamiętniających różne, często kontrowersyjne postaci życia politycznego, generałów, przywódców politycznych, było ściśle związane z prowadzoną polityką władz państwowych. Przy zmianie państwowości lub ustroju politycznego państwa nazwiska ich zniknęły z nazewnictwa miejskiego wraz z epoką historyczną i ideologią, której służyli.

Źródła

- Akta Urzędu Miejskiego w Olecku dotyczące rozplanowania i nazewnictwa ulic.
Dokumentacja techniczna miasta Elku 1889, 1901–1944, sygn. akt 122, nr zespołu 9.
Elk – plan miasta z 2006 roku.
Gołdap – plan miasta z 2008 roku.
Księgi meldunkowe powiatu Elk 1945–1975.
Plan der Stadt Lyck in Ostpreussen, Mapa 1 : 5000 z przełomu lat 30 i 40 XX wieku.
Protokoły posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej od nr VIII/89 do XII/90, sygn. 14, nr zespołu 318, karta 91.
Zestawienie ulic Elku sporządzone przez Urząd Miasta w Elku.
Prace magisterskie: Renata Grochowska, *Nazwy ulic miasta Elk*, Białystok 1996;
Kamila Fogtman, *Hodonimia Elku w okresie przedwojennym, powojennym i postkomunistycznym*, Białystok 2007.
Uchwała Nr VII/39/90 Rady Miejskiej w Gołdapi.

Literatura

- Achremczyk S., 1995, *Dzieje Mazur (Wschodnich)*, [w:] *Województwo Suwalskie, przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, Suwałki.
Chalecki A., 1974, *Olecko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn.
Czapliński W., Galas A., Korta W., 1981, *Historia Niemiec*, Wrocław.
Demby R., 1994, *Ziemia olecka w pierwszych latach po II wojnie światowej*, Olecko.
Grenz R., 1971, *Der Kreis Treuburg*, Lubeck.

- Handke K., 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
- Handke K., 2004, *Nazewnictwo miejskie – składnik edukacji społecznej*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice, s. 89–97.
- Janosz-Biskupowa I., 1959, *Rozwój przestrzenny miasta Elku*, [w:] *Komunikaty mazursko-warmińskie*, nr 3/65, Olsztyn, s. 249–262.
- Kawecki J., Roman B., 1970, *Elk – z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn.
- Roszkowski W., 2006, *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa.
- Skawiński R., Woś S., 1994, *Elk*, Suwałki.
- Szostakowski S., 1964, *Dzieje Warmii i Mazur w wypisach*, Warszawa.
- Województwo suwalskie, przeszłość, teraźniejszość, perspektywy*, 1995, red. J. Kopciał, Suwałki.

Strony internetowe

- www.pl.wikipedia.org [20.06.2012]
- www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERsa.htm [19.06.2012]
- www.armianiemiecka.ptf.pl/biografie/ [22.06.2012]

POLITICAL DETERMINANTS OF RENAMING IN URBANONYMY OF NORTH-EASTERN POLAND IN HISTORICAL PERSPECTIVE

S U M M A R Y

Urban place names are a chronicle of the history of a given territory and its inhabitants. They are evidence of crucial changes occurring over a long period of time, especially in the borderland area, to which the region of Mazury (towns: Elk, Olecko, Goldap), a part of the north-eastern Poland belongs. Over years the region was a territory of contention between Poland and Prussia, during the Second World War it was under German occupation, since 1945 it was within the borders of PRL (the Polish People's Republic), in the sphere of Russian influence. In 1989 the period of independence and statehood transformations began. In each period the mechanisms of giving new names to town objects and the changing the existent ones were similar. They reflected the culture of the nation, important events, historical figures, ideas and values in a given period. Giving names commemorating various, often controversial figures of political life such as generals and political leaders, was closely connected with the current Policy of the state authorities.

Zofia Abramowicz e-mail: abramowicz.zofia208@gmail.com

Leonarda Dacewicz e-mail: Ldacewicz@interia.pl